

Schimbări în modelele de familie

Famiile din societățile contemporane, fie acestea dezvoltate sau în curs de dezvoltare, au suportat în ultimile decenii transformări profunde. Schimbările intervenite sînt atît de importante încît și termenul de „familie” a devenit tot mai ambiguu, tinzînd să acopere astăzi realități diferite decît cele caracteristice generațiilor precedente. Cînd se face afirmația că familia s-a schimbat se are în vedere aspecte diferite: în unele societăți, schimbările se referă la traducerea de la familia lărgită tradițională la familia nucleară; pentru societățile dezvoltate, schimbările privesc în principal trecerea de la familia nucleară la o diversitate de modele familiale. În unele societăți, familia nucleară încetează de a mai fi nu numai singurul tip de familie, dar nu mai este nici tipul de familie dominant.

Într-o enumerare incompletă, principalele transformări intervenite în modelele familiale pot fi rezumate la următoarele:

a. *Relația familie-societate*: scăderea importanței funcției economice a familiei; laicizarea și desinstituționalizarea parțială a familiei; accentuarea mobilității sociale a membrilor familiei; intensificarea participării femeii la activitățile extrafamiliale: prelungirea carierei școlare accentuarea profesionalizării, intensificarea participării la viața socială și politică, promovarea socială, independența economică a femeii, „emanciparea” femeii: preluarea unor funcții familiale de către societate; diminuarea relațiilor de rudenie și vecinătate; diminuarea controlului comunitar asupra comportamentelor demografice; creșterea toleranței sociale față de noile comportamente demografice; creșterea bunăstării materiale a familiilor; creșterea preocupărilor familiale față de problemele sociale (situația economică a societății, crize economice, calitatea vieții);

b. *Comportamentele tinerilor necăsătoriți*: extinderea experienței sexuale premaritale; controlul fecundității; extinderea coabitării premaritale; extinderea celibatului definitiv și a menajelor de o singură persoană; creșterea permisivității sociale și a toleranței părinților față de comportamentele premaritale ale tinerilor;

c. *Comportamentele nuptiale*: desacralizarea căsătoriei; reducerea importanței motivațiilor economice ale căsătoriilor; creșterea heterogeniei căsătoriilor; tendința de egalizare a pozițiilor la căsătorie ale bărbaților și femeilor; diminuarea sau dispariția rolului părinților și rudelor în căsătorirea tinerilor; scăderea ratei nuptialității; afectarea natalității de scăderea nuptialității;

d. *Comportamentele familiale*:

— creșterea importanței relațiilor emoțional-afective dintre parteneri;

— intensificarea preocupărilor soților pentru calitatea vieții familiale;

— diversificarea formelor de conviețuire; declinul relativ al familiei nucleare bazată pe căsătorie, extinderea cuplurilor consensuale, extinderea relațiilor dintre persoane trăind în menaje diferite, apariția unor norme sociale care reglementează noile forme de conviețuire, toleranța socială crescută față de noile forme de conviețuire;

— modificarea relațiilor dintre parteneri: tendința de egalizare a pozițiilor de autoritate ale soților, „emanciparea” poziției femeii, o mai mare acceptare socială a relațiilor sexuale extraconjugale, scăderea importanței relațiilor economice în cadrul familiei, creșterea importanței comuniunii de preocupări, mentalități, atitudini și interese;

— modificarea diviziunii rolurilor în cadrul familiei: tendința de egalizare a diviziunii rolurilor, supraîncărcarea relativă a soților ocupate în activități extrafamiliale, generarea unor noi concepții cu privire la diviziunea rolurilor, conflicte generate de noua diviziune a rolurilor;

— modificarea fertilității și a rolului copiilor: scăderea fertilității, controlul fecundității, unilateralizarea fluxurilor de susținere (doar de la părinți la copii), concentrarea preocupărilor familiei pe calitatea descendenței, diminuarea rolului moștenirii (avere, nume, rang social);

— creșterea relativă a instabilității familiei nucleare: creșterea divorțialității, scăderea ratei recăsătoriilor, o mai mare acceptare individuală și socială a divorțului, diminuarea consecințelor negative ale divorțului asupra copiilor minori, afectarea natalității de creșterea divorțialității, modificarea legislațiilor divorțului.

Ca rezultată generală, se poate afirma că aceste modificări au produs:

— la nivel individual: o egalizare a statutului bărbaților și femeilor, o creștere a bunăstării familiei, o creștere a satisfacției partenerilor din conviețuirea într-un anumit cuplu și ca urmare a adoptării unui anumit comportament nupțial și fertil;

— la nivel societal: o scădere a ratei nupțialității, o scădere a natalității și o creștere a instabilității familiei nucleare.

Evoluția industrială și urbană din ultimele secole, în cazul unor societăți, și din ultimile decenii, în cazul altor societăți, a impus ca tip principal de familie sau chiar ca tip unic — familia nucleară. O asemenea familie este formată din soț și soție uniți prin căsătorie legală și dintr-un anumit număr de copii minori (numărul copiilor este variabil de la o familie la alta și de la o societate la alta, dar în majoritatea societăților europene el a fost acum trei-patru decenii, în medie, mai mare de trei). Familia nucleară îndeplinește anumite funcții socio-efective, biologice, economice și educaționale. Diviziunea rolurilor în cadrul familiei nucleare se face conform unor modele larg acceptate la nivel social. Aceste modele stabileau: modul de contractare a căsătoriei, relațiile dintre soț și soție și dintre părinți și copii, rolul economic mai important al soțului, puterea decizională mai mare a soțului, îndeplinirea activităților menajere de către soție, răspunderea mai mare a soției în socializarea copiilor, rolul mare al familiei ca grup în filtrarea influențelor exterioare, stabilitatea familiei, atitudini defavorabile față de divorț, celibat, concubinaj și relații sexuale extraconjugale. Familia nucleară îndeplinește deci funcții

larg acceptate social și, într-o anumită măsură, instituționalizate sau reglementate prin norme sociale. Ea este puternic axată pe copii. Modelul familiei nucleare a suferit schimbări importante în multe din dimensiunile sale sau, în cazul multor societăți capitaliste dezvoltate, a încetat să mai fie singurul model de familie practicat și acceptat. Schimbările intervenite privesc modalitățile de constituire a familiei, comportamentul sexual structura și dimensiunile familiei, diviziunea rolurilor în cadrul familiei, natura funcțiilor familiei, stabilitatea familiei, atitudinile și concepțiile cu privire la familie.

Schimbările în comportamentul nupțial și sexul, asociate cu factori economici, sociali și culturali, au condus în multe societăți la apariția unor noi tipuri de familie sau la extinderea unor tipuri care anterior erau marginalizate. Ponderele familiilor nucleare în totalul familiilor a scăzut mult; în unele țări s-a ajuns la situația în care mai mult de jumătate din populația adultă trăiește în alte forme decât familia nucleară. Schimbările petrecute în modelele familiale sînt de o asemenea amploare încît termenul de familie nu mai acoperă decît o parte a mării diversități de situații. Dacă prin familie se înțelege un grup uman format din soț, soție și copiii acestora, grup care realizează anumite funcții reglementate social, atunci familia astfel definită nu mai cuprinde decît o parte a populației din Europa de Nord și de Vest. Politicile familiale din unele țări au fost nevoite să țină seama de această nouă situație. În activitatea științifică și în politica unor organisme guvernamentale, termenul de familie a dobîndit o accepție nouă, mai largă, pentru a putea îngloba și alte forme de conviețuire decît familia nucleară. Aici intervine nu numai o problemă de ordin terminologic ci și practic: cît de mult poate fi extinsă sfera noțiunii familiale? Dacă noțiunea de familie ajunge să denote situații foarte diverse, nu apare riscul de a o goli de semnificație? Desigur, analiza familiei trebuie să-și adapteze terminologia la schimbările obiective care au avut loc dacă vrea să fie un mijloc solid de diagnosticare a realității. Totuși, adaptările terminologice nu trebuie să eludeze faptul că familia, așa cum a existat ea și a fost percepută în urmă cu cîteva decenii, suferă în prezent modificări profunde.

Într-o măsură mai mică în țările est europene și într-o măsură importantă în țările dezvoltate, familia prezintă o diversitate de forme și se combină cu alte forme de conviețuire care sînt foarte diferite de familia nucleară sau nu au nimic comun cu familia. Astfel, întîlnim:

— menaje de o singură persoană formate dintr-un singur bărbat sau o singură femeie care au optat pentru celibat definitiv.

— menaje de o singură persoană formate din persoane divorțate sau văduve care nu s-au recăsătorit.

În aceste două tipuri de menaje distingem persoane care au relații de scurtă sau de lungă durată cu alte persoane de sex opus și persoane care nu intră în asemenea relații.

— menaje (familii?) formate dintr-un bărbat și o femeie care coabitază, adică conviețuiesc în același menaj dar nu sînt uniți prin căsătorie legală și nu au copii.

— menaje-familii de coabitare cu copii.

— menaje nefamiliale formate din persoane între care nu se stabilesc relații sexuale. Acestea pot fi formate numai din bărbați, numai

din femei, din bărbați și femei. Între membrii unui asemenea menaj pot exista sau nu legături de rudenie.

— menaje formate dintr-un singur părinte (mai frecvent mama) și unul sau mai mulți copii. Ele pot fi menaje de persoane necăsătorite care au copii sau menaje de persoane care au fost căsătorite dar au rămas singure prin divorț sau prin decesul partenerului.

— familii nucleare propriu-zise.

— familii cu trei sau patru generații. Acest tip de familie este tot mai rar; el poate fi întâlnit mai frecvent în zonele sudice ale Europei și în unele zone rurale din Europa de Vest și Est. O formă de familie cu trei generații mai des întâlnită și în mediul urban este menajul format din soț, soție, copiii acestora și un părinte al unuia dintre soți (de obicei, mama soției).

Din marea diversitate a tipurilor de menaje/familii nu am reținut decât pe cele mai frecvent întâlnite. Tipurile care se regăsesc în realitate sînt mult mai numeroase încît, pe bună dreptate, se poate spune că nu există tip teoretic posibil de familie sau de menaj care să nu fi fost deja practicat.

Cele cîteva tipuri de menaje/familii pe care le-am prezentat au avut în ultimile decenii o dinamică diferită, iar în prezent dețin o pondere diferită în cadrul aceleiași societăți sau de la o societate la alta. În timp ce ponderea familiei nucleare a scăzut în toate țările capitaliste din Europa, a crescut ponderea familiilor de coabitare sau consensuale, ponderea menajelor nefamiliale (a menajelor cu una sau mai multe persoane) și ponderea familiilor monoparentale. Dinamica volumului și ponderii menajelor de o persoană are semnificații diferite de la o societate la alta. Astfel, în timp ce în societățile nordice menajul de o persoană reprezintă, într-o măsură importantă, rezultatul unei opțiuni, în țările din Europa de Vest și centrală creșterea numărului și ponderii menajelor de o persoană este datorată intensificării mobilității. În aceste țări, menajul de o persoană reprezintă o situație tranzitorie și ar fi abuziv să fie interpretat ca un anumit tip de menaj atractiv pentru unele categorii de populație. Din punct de vedere al atractivității, menajul de o singură persoană nu poate fi comparat cu coabitarea care este rezultatul unei preferințe. Datele recensămintelor și unele cercetări demografice și sociologice indică că fenomenul coabitării a luat proporții mari în țările nordice și tinde să crească și în restul Europei. Coabitarea este mai des întâlnită la persoanele sub 30 de ani, dar ea a început să fie practică într-o măsură mare și de persoanele de peste 30 ani. Studiile făcute în unele țări est-europene (Bulgaria, Iugoslavia, Polonia) arată că fenomenul coabitării se întâlnește și la populația tînără din aceste țări. Nu este însă vorba de o substituie a modelului familiei contractuale cu familia consensuală, ci de o etapă tranzitorie în evoluția comportamentului nupțial al unor tineri: coabitarea este o fază premergătoare căsătoriei. Situația este deci diferită de țările nordice în care coabitarea are o amploare mult mai mare și o durată mult mai lungă (în cazul unor cupluri coabitarea substituie în mod definitiv căsătoria).

Schimbările în comportamentul nupțial al populației și în modelele familiale nu privesc doar pe cei implicați în relațiile familiale; ele prezintă interes pentru societate în întregul ei. Pe măsura dezvoltării economico-

-sociale, relațiile dintre familie și societate nu și-au diminuat importanța; dimpotrivă, rețeaua acestor relații a devenit tot mai densă și mai complexă. Integrată tot mai mult în societatea globală, familia este tot mai mult condiționată de schimbările economice și sociale și, la rîndul ei, influențează tot mai mult dinamismul social global. Admițînd ideea că situația familiei este strîns dependentă de situația economică, socială, culturală și politică a unei societăți, trebuie, în consecință, să admitem că situația familiei nu va fi nici mai bună, nici mai rea decît situația de ansamblu a acelei societăți. Recunoașterea dependenței dintre familie și societate nu exclude faptul că familia are și propriul său dinamism datorat acțiunii unor factori specifici acestui grup social.

Dinamica comportamentului familial și a modelelor familiale este datorată unor complexe de factori economici, sociali, culturali, ideologici. Factorii care au generat transformările modelelor familiale nu sînt identici în toate societățile europene, după cum nici schimbările nu sînt aceleași nici ca amploare, nici în conținutul lor. Există și tendințe comune și unele similarități; acestea se manifestă însă cu precădere la nivelul unor mari zone socio-culturale sau social-politice: Europa de Nord și Centrală, Europa de Vest, Europa de Sud, Europa de Est.

Cercetările făcute în țările din Europa, deși nu au ajuns la rezultate similare, permit totuși surprinderea principalilor factori care au determinat schimbări în comportamentele nupțiale și în modelele familiale. Factorii cel mai frecvent puși în evidență sînt: diminuarea funcțiilor familiei prin preluarea unora de către societate; creșterea gradului de ocupare a femeilor și a dorinței femeilor de promovare socială; creșterea independenței economice a tinerilor; creșterea veniturilor prin care s-a asigurat unor persoane posibilitatea de a trăi singure și s-a redus mult frecvența căsătoriilor pe motive de constrîngere economică; creșterea diversității politice, culturale și spirituale; schimbări în moravuri și creșterea permisivității sociale la noile forme de comportament; efecte de contagiune, de împrumut a unor modele comportamentale de la un grup la altul și chiar de la o societate la alta.

Deși în unele cercetări s-au pus în legătură schimbările din modelele familiale cu schimbările tehnice și economice, trebuie precizat că relațiile de dependență dintre aceste două categorii de factori nu sînt atît de evidente. Schimbări similare ale modelelor familiale s-au înregistrat în societăți cu grade diferite de dezvoltare; după cum, unele schimbări s-au petrecut mai întîi în societățile relativ mai puțin dezvoltate și mai tîrziu în societățile cu un nivel mai ridicat de dezvoltare tehnică și economică.

Cercetările făcute în unele țări vest-europene sînt destul de convergente în a susține că familia și-a pierdut mult din caracterul ei de instituție socială. Cuplul familial este tot mai mult interesat de satisfacerea propriilor interese și mai puțin de realizarea funcțiilor pe care societatea le atribuie instituției familiei. În tot mai multe societăți (chiar și în țările socialiste) s-a produs o disociere relativă, dar crescîndă, între sexualitate și căsătorie și între căsătorie și copii.

Deși în societăți europene au acționat în ultimile decenii mulți factori similari, aceștia nu au produs peste tot aceleași efecte asupra comportamentelor nupțiale și asupra modelelor familiale. Această situație arată că, luați separat, factorii menționați nu produc automat aceleași

efecte. Prin acțiunea lor se produce o modificare a modelelor familiale numai dacă ei se asociază în anumite complexe și numai dacă nu sînt contracarați de alți factori mai puternici: atașamentul față de normele familiale tradiționale, rolul colectivităților locale și al instituțiilor sociale în controlul comportamentelor, promovarea valorilor familiei nucleare prin intermediul politicii familiei, sincronizarea factorilor educaționali în orientarea comportamentelor. În țările socialiste, acțiunea acestei ultime categorii de factori a fost deosebit de puternică și a contracarat, deși nu complet și nu în toate societățile, acțiunea factorilor care în alte țări au produs transformări profunde în modelele familiale.

Unele transformări ale comportamentelor nuptiale și modelelor familiale sînt iremediabile. Ele sînt rezultatul dinamicii sociale și economice generale și ar fi iluzoriu să se încerce revenirea la situația anterioară. Imposibilitatea revenirii este argumentată în mod răspicat în numeroase analize ale sociologilor și demografilor din țările dezvoltate. Dacă am încerca să restabilim familia nucleară tradițională atunci ar trebui să se înghețe progresul tehnologic, să se blocheze dezvoltarea serviciilor sociale pentru familie, să se împiedice mobilitatea socială (îndeosebi a femeilor), să se oprească tendința de descentralizare și de democratizare a societății, să se standardizeze normele sociale și să se intensifice controlul social al respectării lor, să se contracareze tendința de creștere a toleranței și permisivității sociale, activitatea femeilor să fie limitată la gospodărie, să nu se permită dobîndirea independenței economice de către tineri pentru a-i menține dependenți de părinți, să se interzică mijloacele de control al fecundității, să scadă nivelul de trai al familiilor, să scadă nivelul veniturilor pentru a nu mai permite persoanelor singure să-și asigure un nivel de trai acceptabil. Cu alte cuvinte spus, să se frîneze dezvoltarea economică și socială. Formularea unor asemenea alternative este, în mod evident, exagerat. A pune problema în acești termeni înseamnă a accepta imposibilitatea oricărei politici demografice și familiale. Dintr-o perspectivă mai optimistă, se poate aprecia că aceste politici pot conduce la rezultate dezirabile din punct de vedere social și în consens cu interesele indivizilor și cuplurilor dacă familia nu este considerată doar ca unitate de producere a copiilor ei și ca grup de bunăstare și fericire, dacă familia nu este văzută doar ca obiect al politicii ei și ca element activ în realizarea măsurilor care o privesc, dacă se cîștigă adeziunea populației la măsurile luate, dacă se ține seama de transformările care au avut loc în structura și funcțiile familiei și de marea diversitate de comportamente etc.

Schimbările în comportamentele nuptiale și în modelele familiale au consecințe importante asupra relațiilor dintre familie și societate, dintre individ și societate și asupra posibilităților de realizare a funcțiilor familiei. De cele mai multe ori, consecințele pozitive se combină cu cele negative și nu întotdeauna ceea ce este perceput ca fiind pozitiv pentru individ sau pentru cuplu este pozitiv și pentru societate. Schimbările petrecute în modelele familiale au permis în unele țări și în cazul unor grupuri familiale creșterea gradului de satisfacție a partenerilor, creșterea independenței lor unul față de altul, creșterea inserției femeii în activitatea socială și creșterea posibilităților ei de participare la viața socială și politică. Pe de altă parte, unele modele noi de familie sau de menaj

(cuplurile consensuale nefertile, menajele de o singură persoană) sărăcesc familia de unele sau de majoritatea funcțiilor ei, în condițiile în care aceste funcții nu pot fi realizate decît sau în principal de cupluri stabile și fertile. Se poate afirma că în prezent, în societățile europene dezvoltate, familia produce mai mult venit național, dar produce mai puțini copii. Pe termen scurt, societatea devine mai bogată, dar, pe termen lung, scăderea fertilității poate afecta posibilitățile de dezvoltare economică și socială ale respectivei societăți. Găsirea unei soluții de compromis s-a dovedit a fi foarte dificilă în majoritatea societăților europene.

Din această schematizare nu se poate trage concluzia că transformările comportamentelor demografice și familiale au avut consecințe pozitive doar pentru indivizi și cupluri și consecințe negative doar pentru societate. Consecințele pozitive și negative coexistă atît la nivelul cuplurilor cît și la nivel societal. Nu se poate spune că o societate este indiferentă dacă membrii săi sînt sau nu satisfăcuți de modul în care trăiesc. Problema esențială care se pune este în ce măsură se poate realiza o convergență a intereselor individuale cu cele sociale generale, în ce măsură pot fi disociate consecințele pozitive de cele negative.

Schimbările în comportamentele nupțiale și în modelele familiale nu semnifică nicidecum prăbușirea familiei ca instituție socială. Indiferent de complexitatea și profunzimea schimbărilor care au avut loc, în toate societățile europene se manifestă o atitudine favorabilă față de familie și se practică comportamente deziderabile din punct de vedere societal.